

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Тертична Любов Іванівна

УДК 331(477)(043.3)

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ
ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

КИЇВ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Приазовському державному технічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук
ГРІШНОВА ОЛЕНА АНТОНІВНА,
Київський національний Університет
імені Тараса Шевченка

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Дмитренко Геннадій Анатолійович**,
Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти МОН України;
завідуючий кафедрою економіки та управління персоналом;

кандидат економічних наук **Кузнєцова Ольга Михайлівна**, Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України; провідний науковий співробітник відділу робочих місць, профорієнтації та підготовки кадрів.

Провідна установа:

Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України, відділ проблем відтворення людського капіталу та розселення

Захист відбудеться « 26 » жовтня 2004 р. о 16³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий « 22 » вересня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Л. М. Черенько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Основною проблемою економічної теорії і господарської практики, одним з найважливіших напрямів реалізації економічної думки був і залишається пошук шляхів оптимізації співвідношення результатів і витрат людської діяльності, що в загальному випадку називається ефективністю. Людський капітал як складна економічна категорія, результат інвестицій і провідний чинник економічного розвитку на всіх рівнях має кількісні та якісні характеристики його ефективності.

Дослідження проблем соціально-економічної ефективності людського капіталу України в умовах перехідної економіки особливо актуалізується в наш час такими групами причин: по-перше, загальносвітовими тенденціями підвищення ролі людського капіталу в економічному зростанні, забезпеченні конкурентоспроможності як окремих підприємств, так і країни в цілому; по-друге, тяжкими наслідками тривалої соціально-економічної кризи в нашій країні, що спричинила, зокрема, розвиток негативних тенденцій у відтворенні життя людей і використання їхніх продуктивних сил; по-третє, становленням ринкової економіки в Україні, посиленням конкуренції на ринку праці та розвитком ринку освітніх послуг, що змінює сформовані десятиріччями уявлення про роль освіти в житті людини і суспільства.

Концепція людського капіталу почала розроблятися в західній економічній науці на початку 60-х років ХХ століття. Розвиток цієї теорії пов'язаний з іменами відомих вчених розвинутих країн, передусім: Т. Шульца, Г. Беккера, Х. Боуена, Е. Денісона, Дж. Кендрика, Ф. Махлупа, Я. Мінсера, Г. Псахаропулоса, Л. Туроу та інших. Всесвітнім визнанням важливості цих досліджень стало присудження Нобелівської премії в галузі економіки за видатну наукову діяльність Т. Шульцу (у 1979 р.) і Г. Беккеру (у 1992 р.). У розвинутих країнах теорія людського капіталу не лише набула загального визнання та довершеності наукового вчення, але й стала ідеологією могутніх інвестицій в економіку людини, економічним підґрунтям глобальної концепції людського розвитку.

На жаль, в Україні ця прогресивна теорія в радянські часи завзято критикувалася з ідеологічних причин, а в 90-ті рр. ХХ століття – ігнорувалася вченими за інерцією економічного мислення. Хоча в останні роки дослідження проблем людського капіталу в Україні активізувалося, передусім завдяки науковим розробкам Грішнєвої О. А., однак питання визначення соціально-економічної ефективності людського капіталу поки що комплексно не досліджувалися вітчизняними вченими.

Разом з тим дисертаційна робота зроблена з урахуванням багатого наукового доробку вітчизняних вчених. Науково-теоретичні, методологічні та прикладні питання проблеми відтворення й ефективного використання продуктивних здібностей людей були і залишаються об'єктом активних

наукових досліджень. Значний внесок у дослідження актуальних аспектів цих проблем зробили вчені України: Бандур С. І., Богиня Д. П., Бондар І. К., Власюк О. С., Грішнова О. А., Дмитренко Г. А., Долішній М. І., Заяць Т. А., Злупко С. М., Карлін М. І., Качан Є. П., Колот А. М., Кравченко І. С., Краснов Ю. М., Кривенко Л. В., Крижко І. Д., Куліков Г. Т., Куценко В. І., Лагутін В. Д., Лібанова Е. М., Лук'янченко Н. Д., Мандибуря В. О., Ніколенко Ю. В., Новіков В. М., Новікова О. Ф., Онікієнко В. В., Петрова І. Л., Пирожков С. І., Романюк М. Д., Савченко В. А., Стещенко В. С., Тютюннікова С. В., Хомра О. У., Чухно А. А., Шульга М. О. та інші. Значний внесок у розробку зазначених проблем зробили вчені СРСР і нинішнього близького зарубіжжя: Бушмарін І., Генкін Б., Гойло В., Добринін А., Дятлов С., Іноземцев В., Капелюшніков Р., Колосова Р., Литвинова Н., Лукін Г., Марцинкевич В., Струмилін С., Супян В. та інші.

Вченими переконливо доведено, і практикою економічного життя підтверджено, що людський капітал є безумовно пріоритетним чинником розвитку на всіх економічних рівнях, і вплив цього чинника постійно зростає. У зв'язку з цим оцінка соціально-економічної ефективності людського капіталу дуже важлива для пошуку резервів і визначення оптимальних напрямів продуктивного використання цього найціннішого економічного ресурсу, що має велике значення для розробки соціально-економічної політики країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації тісно пов'язана з науково-дослідною роботою, що проводилась за участю автора в червні-грудні 2003 р. у ТОВ «Азовекоцентр» при Приазовському державному технічному університеті за госпрозрахунковою темою «Розробка та впровадження методики бюджетування діяльності основних підрозділів комбінату ім. Ілліча» (договір № 2697 від 16.06.2003 р.), в межах якої особисто автором були розроблені загальні принципи матеріального стимулювання робітників основних цехів за виконання бюджетів. Робота пов'язана з виконанням наукових досліджень за темою: «Концепція інформаційного забезпечення фінансово-інвестиційної та інноваційної діяльності», передбачених планом НДР Хмельницького державного університету, № державної реєстрації 0102U004047 (автором досліджувалися пріоритетні напрями вдосконалення системи управління ефективністю праці).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є подальший розвиток теоретико-методологічних засад і розробка прикладних основ дослідження соціально-економічної ефективності людського капіталу в перехідній економіці, і на цій основі – наукове обґрунтування пріоритетних напрямів вдосконалення його формування й використання з урахуванням соціально-економічного стану та специфіки процесів трансформації нашого суспільства.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та вирішення комплексу завдань:

- Дослідити соціально-економічну логіку теорії людського капіталу, розвинути та застосувати положення теорії людського капіталу для оцінки сучасного соціально-економічного розвитку України;
- Розробити необхідний категоріальний апарат і методологічний інструментарій дослідження соціально-економічної ефективності людського капіталу;
- Визначити характерні риси процесу формування основних активів людського капіталу за рахунок інвестицій, виокремити й проаналізувати специфіку основних видів інвестицій в людський капітал, виявити чинники, що впливають на ефективність формування його основних структурних компонентів і функціональних активів у вітчизняній економіці;
- Розробити методологічні та методичні підходи до вимірювання соціально-економічної ефективності формування і використання людського капіталу на макро- та мікроекономічному рівнях і розробити конкретний інструментарій її оцінювання;
- Провести розрахунки макроекономічної ефективності окремих активів людського капіталу в Україні, виявити чинники, що впливають на її динаміку;
- Проаналізувати соціально-економічну ефективність людського капіталу на мікроекономічному рівні та визначити основні позитивні та негативні тенденції її зміни в сучасних умовах;
- Розробити практичні рекомендації щодо основних напрямів підвищення ефективності людського капіталу в Україні, зокрема пріоритетних завдань вдосконалення формування людського капіталу та ключових напрямів раціоналізації використання людських ресурсів.

Об'єктом дослідження є процес формування і використання людських продуктивних сил на макро- та мікрорівнях національної економіки.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і практичних проблем визначення соціально-економічної ефективності людського капіталу і управління нею в умовах транзитивної економіки.

Методи дослідження. Загальною методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення сучасної економічної теорії, мікро- і макроекономіки, наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері дослідження ефективності та відтворення людських продуктивних сил. Для досягнення мети роботи використано низку загальнонаукових і специфічних методів дослідження, взаємопов'язаних та послідовно застосованих в загальній логіці аналізу: *системний історико-логічний* метод використано для дослідження історичної й науково-економічної логіки теорії людського капіталу; *класифікаційно-аналітичний* метод – при дослідженні основних видів інвестицій в людський капітал та його активів, при розробці методики оцінювання соціально-економічної ефективності людського капіталу; *економіко-математичні методи системно-структурного аналізу* – для

виявлення взаємозв'язків між інвестиціями в людський капітал та економічними результатами людської діяльності на різних рівнях; *методи статистичного аналізу* – для оцінки стану та динаміки змін людського капіталу України та результатів його функціонування.

Інформаційною базою дослідження є документи Міжнародної організації праці, законодавчі та нормативні акти України з проблем відтворення та використання людського потенціалу, статистичні матеріали Державного комітету статистики України, Донецького обласного управління статистики, довідково-інформаційні видання, дослідження зарубіжних та вітчизняних авторів, матеріали науково-практичних конференцій, внутрішня звітність промислових підприємств м. Маріуполя.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукові результати, що одержані автором і виносяться на захист, полягають у розробці теоретико-методологічних засад дослідження соціально-економічної ефективності людського капіталу транзитивної економіки та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо її підвищення в Україні. Наукова новизна цієї роботи полягає в наступному:

- сформульовані основні підходи до визначення категорії соціально-економічна ефективність людського капіталу, які характеризують це поняття на різних економічних рівнях аналізу (макро- та мікроекономічному) та на різних етапах обороту людського капіталу (ефективність формування та ефективність використання);
- виявлено закономірності формування основних активів людського капіталу за рахунок інвестицій, визначена специфіка інвестування в людський капітал в сучасних умовах та у порівнянні з іншими видами інвестування, яка виявляється у його високій ефективності, підвищеній ризикованості, високій готовності й обмежених можливостях населення України щодо такого інвестування;
- вдосконалено напрацьовані вітчизняними і зарубіжними вченими методологічні й методичні підходи до оцінювання економічної ефективності інвестиційних проєктів, систематизовано й адаптовано їх для оцінювання соціально-економічної ефективності людського капіталу;
- вперше проведено розрахунки макроекономічної ефективності людського капіталу в Україні, доведено його високу ефективність, що дало можливість виявити важливі закономірності розвитку сучасної соціально-економічної ситуації в Україні та зробити висновки стосовно як макроекономічної політики зайнятості, так і політики у сфері розвитку людського потенціалу;
- розроблена методика оцінювання ефективності людського капіталу на мікроекономічному рівні, яка включає комплексну оцінку активів людського капіталу, витрат підприємства на його формування, результатів його використання. Застосування цієї методики дозволяє виявити особливості

розвитку людського капіталу окремих підприємств і зробити виважені висновки щодо підвищення ефективності управління персоналом;

- визначено пріоритетні завдання вдосконалення формування людського капіталу в Україні, які передбачають підвищення державних, корпоративних і приватних інвестицій у людський розвиток; забезпечення тісного взаємозв'язку між якістю робочої сили і рівнем доходів; підвищення попиту на висококваліфіковану робочу силу; реформування систем освіти і професійної підготовки з метою підвищення їх ефективності та ін.;
- виявлено базові закономірності використання людського капіталу України; теоретично обґрунтовано та розроблено науково-практичні пропозиції щодо пріоритетних напрямів раціоналізації його використання: активної політики на ринку праці; реформування політики оплати праці та вдосконалення її організації на підприємствах; підвищення трудової і навчальної мотивації економічно активного населення; політики соціального захисту; налагодження системи охорони праці на виробництві та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені автором у дисертації, доведено до рівня методичних розробок та прикладних рекомендацій. Вони призначені для використання під час опрацювання програм соціально-економічного розвитку України, підготовки проектів законодавчих і нормативних актів з питань відтворення людського потенціалу. Наукові розробки автора використовуються органами виконавчої влади України (це підтверджується довідкою про впровадження з Виконавчого комітету Маріупольської міської ради № 03-238-05 від 20.02.04). Ці розробки впроваджені також в навчальний процес Приазовського державного технічного університету (довідка № 73/10-380 від 19.02.2004) та в науково-дослідну роботу у ТОВ «Азовекоцентр» при Приазовському державному технічному університеті та у Хмельницькому державному університеті (довідка № 000119). Прикладні розробки впроваджені також в практику підприємств при підготовці та реалізації заходів щодо ефективної організації праці, трудової мотивації та розвитку персоналу на підприємствах м. Маріуполя: «Маріупольський державний морський торговельний порт» (довідка № 01-11/193 від 15.03.04 р.); ТОВ «Судоремонтний завод», ЗАТ «Маркомпрод», ПП «Інвест-Сервіс» (це підтверджується довідкою про впровадження № 57 від 22.03.04 р. з ТОВ «Інвестиційно-промисловий центр», що має статус Міського центру інноваційної та інвестиційної діяльності м. Маріуполя).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід щодо визначення соціально-економічної ефективності людського капіталу, методології її дослідження та основних засад її підвищення в Україні. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором

самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Матеріали проведеного дослідження апробовані в методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладені у статтях, впроваджені в навчальний процес.

Основні теоретичні й практичні положення дисертаційної роботи доповідалися на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: міжнародній науково-практичній конференції «Рыночная экономика и стратегия безопасного развития личности» (м. Санкт-Петербург, жовтень 1999 р.); міжнародній науково-методичній конференції «Еволюція економічного розвитку та економічних теорій» (м. Київ, квітень 2000 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки» (м. Київ, вересень 2000 р.); II міжнародній науково-практичній конференції «Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України» (м. Київ, травень 2001 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці» (м. Тернопіль, травень 2004 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток економіки регіону» (м. Дніпропетровськ, червень 2004 р.).

Публікації. Результати наукових досліджень висвітлені в 12 наукових працях; 6 статей обсягом 4,2 друк. арк., з яких особисто автору належить 3,6 друк. арк. опубліковано у наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 191 найменування і включає 8 таблиць, 4 рисунки, 3 додатки. Повний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з них таблиці займають 7 сторінок, рисунки – 4 сторінки, список використаних джерел – 17 сторінок, додатки – 17 сторінок, довідки про впровадження – 6 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «Теоретичні засади концепції людського капіталу» досліджено генезис теорії людського капіталу, з'ясовано економічну сутність та концептуальне значення категорії людський капітал, розкрито особливості формування основних активів людського капіталу за рахунок інвестицій.

Доведено, що теорія людського капіталу на сучасному етапі стала логічним продовженням попередніх наукових досліджень трудового потенціалу і має величезне значення для майбутніх наукових розробок не лише загальнотеоретичних проблем, а й конкретних завдань економіки праці, таких як економічне зростання, соціальний розвиток, розподіл доходів, роль і значення людини в суспільному відтворенні, трудова мотивація тощо. Кількісний і якісний аналізи ефективності інвестицій в людський капітал на

різних рівнях дозволяють точніше оцінити зміни, що відбуваються у соціально-економічній сфері й, відповідно, ефективніше керувати ними.

В дисертації проаналізовані об'єктивні процеси розвитку продуктивних сил в епоху науково-технічної революції, які виявляються у зростанні ролі й значення в економіці людської особи, її рівня освіти, кваліфікації, компетентності, наукових знань і вимагають від економічної науки посилити увагу до людини та її творчих здібностей.

Теорія людського капіталу стала основою дедалі успішнішої соціалізації економіки розвинутих країн, ідеологією значних інвестицій в розвиток людини на всіх рівнях, оскільки вони розглядаються як ефективне джерело сталого економічного зростання. Важливе соціальне значення цієї теорії полягає також і в тому, що вона стала економічною основою глобальної концепції людського розвитку.

Не зважаючи на посилене наукове дослідження проблем людського капіталу у світовій науці, вчені все ще не прийшли до одностайної думки щодо визначення змісту цієї форми капіталу і, відповідно, єдиної точки зору щодо шляхів його формування. Тому на основі аналізу основних позицій представників різних течій економічної теорії відносно концепції людського капіталу в дисертації сформульовано понятійний апарат і позицію автора щодо економічної природи категорії людський капітал та її значення у сучасному соціально-економічному розвитку суспільства.

Згідно з обґрунтованими підходами людський капітал розглядається як складна системно-функціональна категорія суспільного відтворення, що характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу. Дисертант розглядає людський капітал як складну, багаторівневу, багатоаспектну категорію, зміст якої можна пізнати лише в єдності її статичних і динамічних відтворювальних характеристик. Виходячи з цього, процес формування людського капіталу розглядається автором як певна підсистема більш складної системи відтворення людського капіталу, в якій відбувається процес набуття, оновлення та вдосконалення якісних продуктивних характеристик людини, з якими вона вступає через ринок праці до суспільного виробництва. За економічним змістом процесу формування людського капіталу протистоять процеси його розподілу і використання. Із діалектичної єдності вказаних процесів складається єдиний та взаємообумовлений процес відтворення людського капіталу.

Формування людського капіталу розглядається в роботі як процес створення основних активів людського капіталу за допомогою інвестицій у конкретні процеси життєдіяльності людини. При цьому інвестування

здійснюється дwoяко: 1) як вкладення фінансових коштів та ресурсів інвестором, яким може бути сама людина, її родина, підприємство, держава, і 2) як витрати часу та сили самим майбутнім власником людського капіталу. В роботі проаналізовано формування основних активів людського капіталу за допомогою інвестицій на макро- і мікроекономічному рівнях економіки, тобто в державі і на окремому підприємстві.

Таким чином, продуктивні характеристики людини визнано людським капіталом на підставі того, що їхній розвиток потребує значних витрат часу та матеріальних ресурсів, і що вони, подібно до фізичного капіталу, забезпечують приріст доходу своєму власникові. Основна передумова виникнення теорії людського капіталу – це визнання й наукове доведення того факту, що активізація творчих здібностей людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання на всіх рівнях. Людський капітал являє собою найцінніший ресурс, набагато важливіший, ніж природні ресурси, фінансовий або фізичний капітал.

У другому розділі «Оцінка ефективності формування і використання людського капіталу на різних рівнях економіки» систематизовано й адаптовано до оцінювання соціально-економічної ефективності людського капіталу напрацьовані вітчизняними і зарубіжними вченими методологічні й методичні підходи до оцінювання економічної ефективності інвестиційних проєктів, досліджено макроекономічну ефективність людського капіталу в Україні, розроблено методику та оцінено соціально-економічну ефективність людського капіталу на мікроекономічному рівні.

Соціально-економічна ефективність людського капіталу розглядається в роботі як складна наукова категорія, що відображає стійкі взаємозв'язки між економічними й соціальними результатами діяльності людей та витратами людських продуктивних сил для досягнення цих результатів.

В дисертації виділено такі 4 напрями оцінювання ефективності формування і використання людського капіталу на макро- і мікроекономічному рівнях: 1) оцінка ефективності формування людського капіталу на *макроекономічному* рівні; 2) оцінка ефективності формування людського капіталу на *мікроекономічному* рівні; 3) оцінка ефективності використання людського капіталу на *макроекономічному* рівні; 4) оцінка ефективності використання людського капіталу на *мікроекономічному* рівні.

Оскільки ефективність визначається співвідношенням результатів і витрат, то кожен з цих напрямів конкретизується на три складових: 1) ідентифікація і вимірювання відповідних витрат; 2) визначення і розрахунок результатів, викликаних здійсненими витратами; 3) коректне і достовірне порівняння результатів та витрат.

Логіка розрахунку цих показників показана на рис. 1

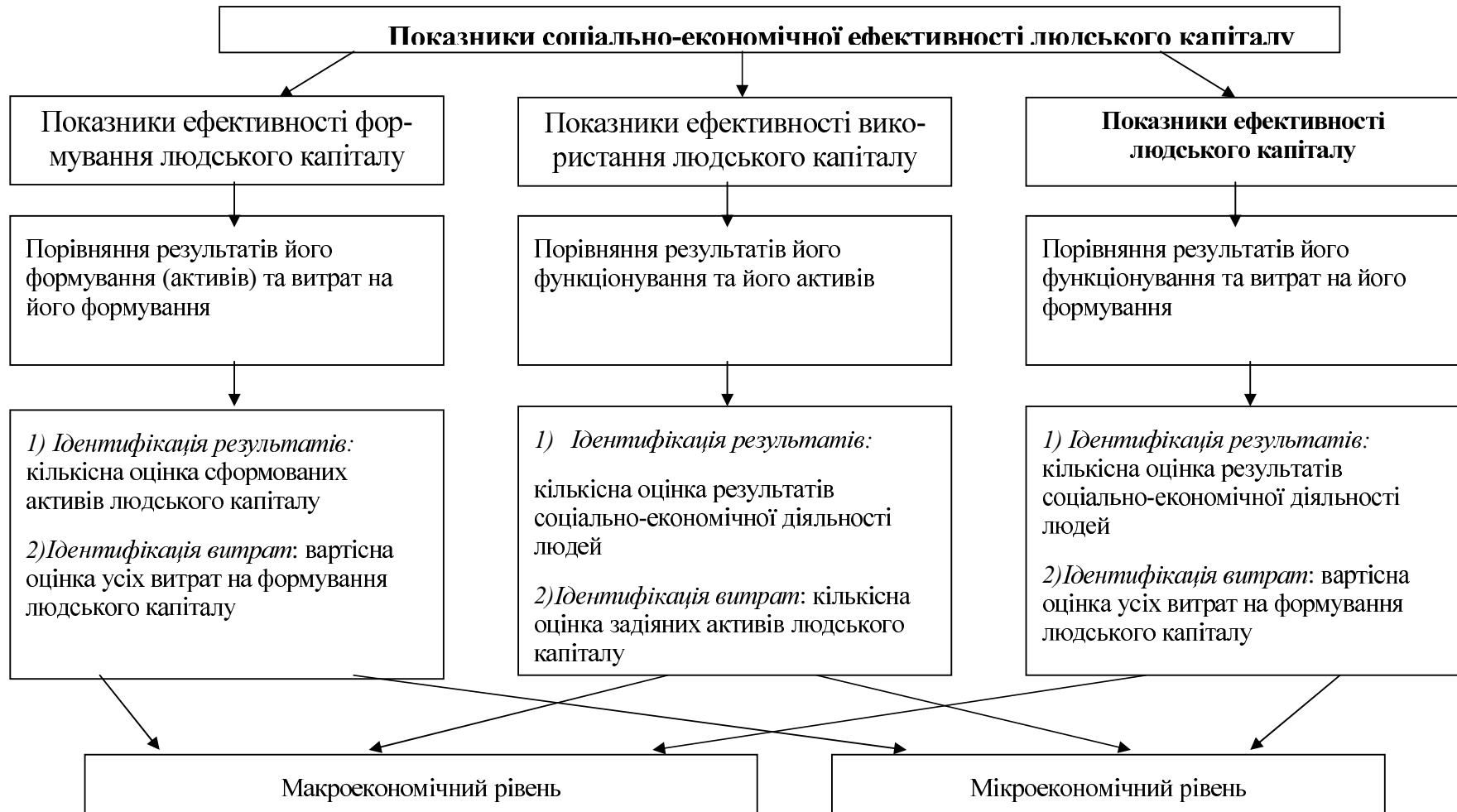


Рис. 1. Логіка розрахунку показників соціально-економічної ефективності людського капіталу

Особливості підходу автора полягають у тому, що на основі викладених у першому розділі теоретичних положень розрізняються ці складові для різних етапів обороту людського капіталу: ефективність формування людського капіталу визначається порівнянням результатів його формування (тобто обсягу сформованих активів людського капіталу) та витрат на це формування; ефективність використання людського капіталу визначається порівнянням результатів його функціонування (тобто результатів соціально-економічної діяльності людей) та обсягу задіяних активів людського капіталу; ефективність людського капіталу визначається порівнянням результатів його функціонування та витрат на його формування.

В роботі систематизовано та адаптовано для дослідження ефективності інвестицій в людину такі основні методи оцінки ефективності інвестиційних проектів: метод визначення чистої теперішньої вартості; метод точок Фішера; метод розрахунку індексу прибутковості; метод дисконтованого терміну окупності; метод визначення внутрішньої норми рентабельності.

Результати проведеного аналізу макроекономічної ефективності людського капіталу України за активом «вища професійна освіта» за 2000-2002 роки свідчать про високу ефективність цього виду діяльності в сучасній українській економіці (табл. 1).

Таблиця 1.

**Розрахунок макроекономічної ефективності людського капіталу
України за активом «вища професійна освіта»**

	2000	2001	2002
Доходи держави від вищої освіти (перевищення загальної суми податків і нарахувань на заробітну плату працівників з повною вищою освітою порівняно з сумою податків і нарахувань на заробітну плату такої ж кількості працівників без вищої освіти) за рік, млн. грн.	5696,7	8190,2	10495,7
Витрати держави на фінансування вищої освіти за рік, млн. грн.	2288,2	3048,9	4171,5
Макроекономічна ефективність людського капіталу за активом «вища професійна освіта» (співвідношення доходів і витрат держави на вищу освіту), коефіцієнт, %	2,49 249%	2,69 269%	2,52 252%

В сучасних умовах управління людським капіталом перетворюється не просто на основну, але й на найскладнішу складову управління підприємством, важливим етапом якої є оцінювання ефективності людського капіталу.

В результаті розрахунків, проведених за запропонованою дисертантом методикою, можна отримати числові оцінки ефективності формування і використання людського капіталу підприємства, а також загальної ефективності людського капіталу (табл. 2). В дисертації наведена методика розрахунку всіх складових зазначених формул.

Схема розрахунку показників ефективності людського капіталу на мікроекономічному рівні

Показник	Складові	Метод розрахунку
Ефективність формування людського капіталу підприємства (ЕФ)	Сума активів людського капіталу підприємства (Н)	Оцінка за формулою: ЕФ = Н / В
	Витрати підприємства на формування людського капіталу (В)	
Ефективність використання людського капіталу підприємства (ЕВ)	Доходи (прибуток) підприємства від використання людського капіталу (П)	Оцінка за формулою: ЕВ = П / Н
	Сума активів людського капіталу підприємства (Н)	
Ефективність людського капіталу підприємства (ЕК)	Доходи (прибуток) підприємства від використання людського капіталу (П)	Оцінка за формулою: ЕК = П / В
	Витрати підприємства на формування людського капіталу (В)	

За такою схемою були проведені розрахунки ефективності формування і використання людського капіталу, а також загальної соціально-економічної ефективності людського капіталу промислових підприємств м. Маріуполя: Маріупольського державного морського торговельного порту, ТОВ «Судоремонтний завод», ЗАТ «Маркомпрод». Зазначені показники були інтерпретовані автором у якості критерію оцінки роботи з управління персоналом і використовувалися для розробки стратегії управління персоналом, а також подальшого удосконалення структури та організації діяльності підприємств в цілому. Схему процесу управління ефективністю людського капіталу на підприємстві показано на рис. 2.

Програма управління ефективністю людського капіталу на підприємстві розробляється як результат аналізу інформації, одержаної в ході оцінювання рівня досліджуваної ефективності і включає в себе п'ять етапів. На основі цієї програми вносяться корективи в процес управління персоналом і в кадрову політику організації з метою збільшення ефекту від використання людського капіталу в розрахунку на одиницю його задіяних активів та на одиницю витрат на його формування. В результаті відбувається підвищення загальної соціально-економічної ефективності людського капіталу підприємства, зростає конкурентоспроможність підприємства, підвищується якість життя його працівників.

У третьому розділі «Основні напрями підвищення ефективності людського капіталу в умовах сучасної України» проблема підвищення ефективності людського капіталу досліджена як система з двох блоків завдань:

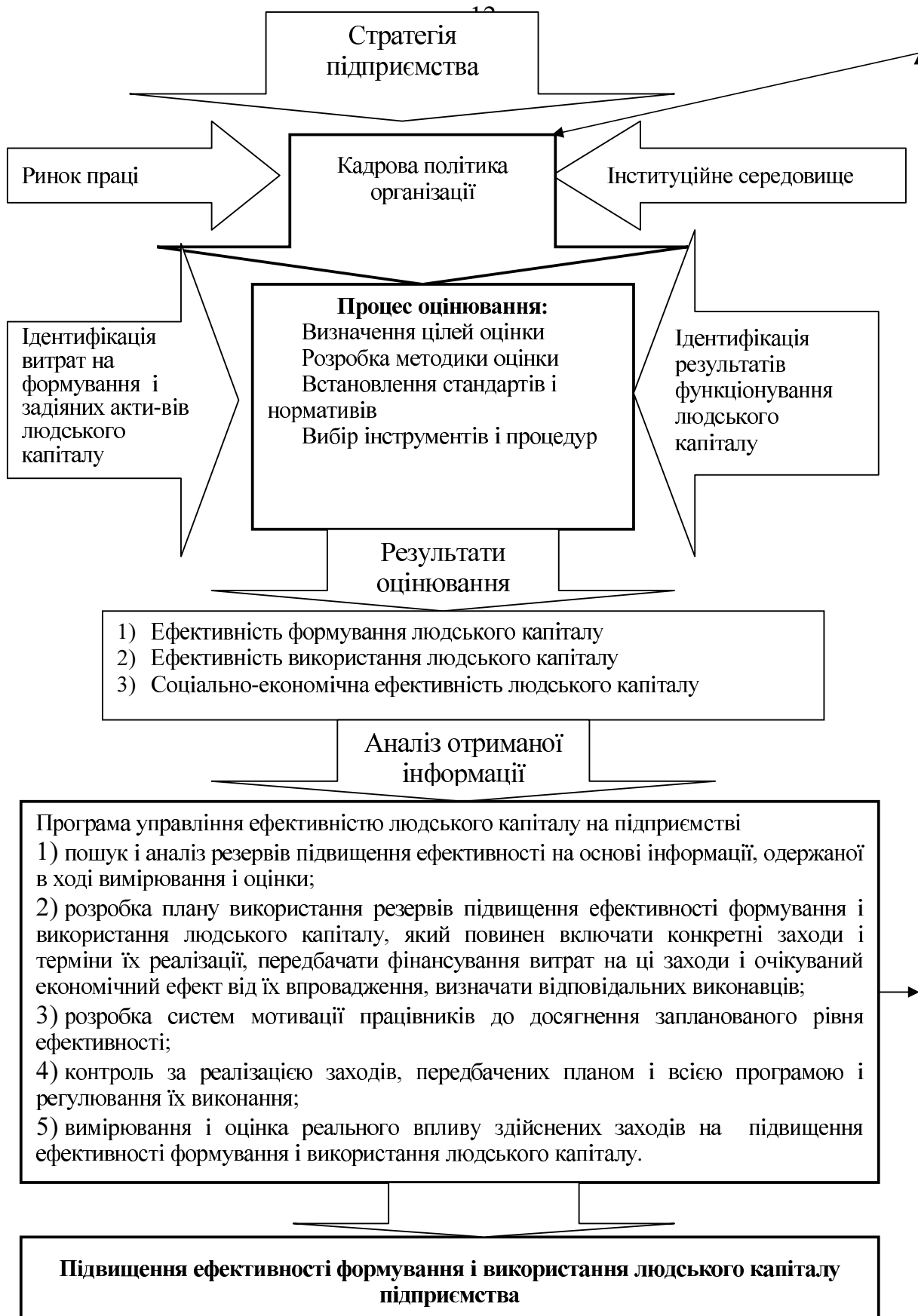


Рис. 2. Процес управління ефективністю людського капіталу на підприємстві

1) визначення пріоритетів та пошук шляхів вдосконалення формування людського капіталу України і 2) раціоналізація використання людських ресурсів у сфері праці.

Формування людського капіталу, як доведено в роботі, є важливим фактором вирішення важливих соціальних завдань, пов'язаних із забезпеченням економічного зростання (за рахунок підвищення продуктивності праці), справедливим розподілом національного доходу, ефективною зайнятістю населення, розширенням свободи вибору для людей, зростанням рівня культури виробництва і споживання, підвищенням якості життя взагалі.

Досліджено, що найважливішими проблемами формування сукупного людського капіталу України є такі: тривожне зменшення кількості населення як за рахунок природного зменшення, так і за рахунок еміграції; погіршення показників, що характеризують здоров'я громадян; негативна динаміка структури попиту на працю й, відповідно, структури зайнятості; занедбаність системи розвитку персоналу на підприємствах, недостатній з погляду розвиненого суспільства рівень освіти населення та ін.

В дисертації запропоновані основні напрями державної політики в сфері формування людського капіталу, які сприятимуть підвищенню його ефективності: високі державні інвестиції в освіту та професійну підготовку; поширення банківських та інших методів кредитування оплати навчання; впровадження механізму заохочення підприємців та громадян до інвестування в людський капітал; забезпечення тісного взаємозв'язку між якістю робочої сили і рівнем доходів; підвищення попиту на висококваліфіковану робочу силу; формування в суспільній свідомості позитивного іміджу освіченості та професіоналізму; реформування систем освіти і професійної підготовки з метою підвищення їх якості та доступності.

Дослідження доводить тісний взаємозв'язок між нагромадженням людського капіталу, з одного боку, та соціальною захищеністю працівників і гідним рівнем життя – з іншого. Швидке і постійне зростання заробітної плати й інших складових компенсаційного пакета фіксується на тих підприємствах, де здійснюються значні інвестиції у професійну підготовку працівників і де ці інвестиції супроводжуються ще швидшим зростанням продуктивності праці. Нагромадження людського капіталу дає також потужний та важливий соціальний ефект: родинний добробут, громадянську активність, високий рівень культури та ін.

В дисертації опрацьовані такі науково-практичні пропозиції щодо пріоритетних напрямів раціоналізації використання людського капіталу 1) на національному та регіональному рівнях: активна державна і регіональна політика на ринку праці; реформування політики оплати праці; підвищення трудової і навчальної мотивації економічно активного населення; вдосконалення політики соціального захисту; посилення державного контролю за безпекою та охороною праці та ін; 2) на мікроекономічному рівні:

пріоритетні інвестиції в людський капітал (навчання та оздоровлення співробітників); вдосконалення систем організації заробітної плати на підприємствах; оздоровлення умов праці та її охорона на виробництві; стимулювання творчих видів діяльності, активне використання інноваційного потенціалу тимчасових творчих колективів; впровадження зручних графіків робочого часу та ін.

Пріоритетна орієнтація економіки України на науко- і інтелектуаломістке виробництво може і має стати тим важелем, який не лише дозволить розв'язати соціальні проблеми економічно активного населення за рахунок інвестицій у людський капітал, що приведе до суттєвого зростання рівня життя, а й забезпечить Україні гідне місце у світовій цивілізації.

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено вирішення науково-прикладної проблеми, що полягає у подальшому розвитку теоретико-методологічних засад і розробці прикладних основ дослідження соціально-економічної ефективності людського капіталу України. Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Теорія людського капіталу на сучасному етапі стала логічним продовженням попередніх наукових досліджень трудового потенціалу. Подальша розробка цієї теорії за здійсненими в дисертації та іншими напрямками дає можливість глибше вивчати такі кардинальні проблеми економіки праці та соціальної економіки, як ефективність господарської діяльності, людський розвиток, розподіл доходів, соціальна справедливість і розширення можливостей людей, трудова мотивація і багато інших. Кількісний і якісний аналізи ефективності інвестицій в людський капітал на різних рівнях дозволяють точніше оцінити зміни, що відбуваються у соціально-економічній сфері й, відповідно, ефективніше керувати ними.

2. Суспільне значення теорії людського капіталу полягає в тому, що вона є ідеологією значних інвестицій у соціальну сферу та розвиток людини на всіх рівнях, оскільки вони розглядаються як ефективне джерело економічного зростання. Важливе соціальне значення цієї теорії полягає також і в тому, що вона стала економічною основою глобальної концепції людського розвитку.

3. Процес формування людського капіталу ми розглядаємо як певну підсистему всієї системи відтворення людського капіталу, як процес набуття, оновлення та вдосконалення якісних продуктивних характеристик людини, з якими вона функціонує в суспільному виробництві. Відтворення людського капіталу, як певна системна цілісність, включає процеси формування людського капіталу, процеси його використання і розподілу в їх діалектичній єдності.

4. Формування людського капіталу розглядається в роботі як процес створення основних активів людського капіталу за допомогою інвестицій на макро- і мікроекономічному рівнях економіки, тобто в державі і на окремому підприємстві. При цьому інвестування досліджується і як вкладення фінансових коштів та ресурсів інвестором, і як витрати часу та сили самим майбутнім власником людського капіталу, тобто як певні види діяльності людини на особистісному рівні.

5. В результаті проведеного дослідження систематизовано, узагальнено і суттєво доповнено авторськими розробками методичні підходи до визначення ефективності людського капіталу. Ефективність формування людського капіталу визначається порівнянням обсягу сформованих активів людського капіталу та витрат на його формування; ефективність використання людського капіталу – порівнянням результатів його функціонування та обсягу задіяних активів людського капіталу; ефективність людського капіталу загалом – порівнянням результатів його функціонування та витрат на його формування.

6. В роботі систематизовано та адаптовано для дослідження ефективності інвестицій в людину такі основні методи оцінки ефективності інвестиційних проєктів: метод визначення чистої теперішньої вартості; метод точок Фішера; метод розрахунку індексу прибутковості; метод дисконтованого терміну окупності; метод визначення внутрішньої норми рентабельності. Досліджено специфіку цих методів та встановлено, що найбільш інформативним серед них є метод визначення внутрішньої норми рентабельності, але для найповнішої достовірності при оцінці ефективності інвестицій в людський капітал слід застосовувати всі ці методи комплексно.

7. Найважливішими проблемами формування й використання сукупного людського капіталу України, за нашим дослідженням, є такі: тривожне зменшення кількості населення як за рахунок природного зменшення, так і за рахунок еміграції; погіршення показників, що характеризують здоров'я громадян; негативна динаміка структури попиту на працю й, відповідно, структури зайнятості; занедбаність системи розвитку персоналу на підприємствах, недостатній з погляду розвиненого суспільства рівень освіти населення та ін.

8. Проведений в роботі аналіз цих проблем та опрацьована методика оцінювання ефективності людського капіталу дали можливість провести розрахунки показників ефективності людського капіталу за активом «вища освіта» в Україні за 2000-2002 рр., які показують, що навіть в сучасних надзвичайно складних для відтворення людських продуктивних сил умовах інвестиції в людський капітал є не просто доцільними, а надзвичайно ефективними. Таким чином доведено, що активне формування і раціональне використання людського капіталу повинно стати безумовним пріоритетом не лише тому, що воно визначає майбутнє України у світі цивілізованих держав, але й тому, що воно високорентабельне вже сьогодні.

9. Для ефективного формування й використання людського капіталу на мікроекономічному рівні важливим завданням вбачається його адекватне оцінювання. Основні завдання системи оцінювання ефективності людського капіталу на підприємствах такі: реальна оцінка ринкової вартості всіх активів підприємства, включаючи і такі поки що «невидимі» в управлінському обліку як знання, досвід, відданість, мотивація; отримання інформації, необхідної для прийняття рішень в управлінні людським капіталом як менеджерам з персоналу, так і вищим керівникам; орієнтування керівників усіх рівнів стосовно їх поглядів на працівників як на найважливіші і найефективніші активи, які слід оптимізувати, ровивати та раціонально використовувати.

10. Підвищення ефективності людського капіталу України в наш час має дуже важливе значення не лише з погляду перспективи соціально-економічного відродження нашої країни, але і як важливий і могутній чинник можливості покращення рівня життя населення, його трудової самореалізації, людського розвитку в найширшому розумінні. Проблема підвищення ефективності людського капіталу досліджена в роботі як система з двох блоків завдань: 1) вдосконалення формування людського капіталу України і 2) раціоналізація використання людських ресурсів у сфері праці.

11. Цілеспрямована державна політика в сфері формування людського капіталу спричиняє в суспільстві самопосилючі прогресивні процеси, які прискорюють і економічний, і соціальний розвиток країни. Основні напрями цієї політики мають бути такими: високі державні інвестиції в освіту та професійну підготовку; заохочення підприємців та громадян до інвестування в людський капітал; забезпечення тісного взаємозв'язку між якістю робочої сили і рівнем доходів; підвищення попиту на висококваліфіковану робочу силу; формування в суспільній свідомості позитивного іміджу освіченості та професіоналізму; реформування систем освіти і професійної підготовки з метою підвищення їх ефективності. Все це створює умови і стимули для сталого економічного і соціального розвитку, покращення якості життя населення.

12. Важливим результатом проведеного дисертаційного дослідження стали науково-практичні пропозиції щодо пріоритетних напрямів раціоналізації використання людського капіталу: активної державної політики на ринку праці; реформування політики оплати праці та вдосконалення її організації на підприємствах; підвищення трудової і навчальної мотивації економічно активного населення; політики соціального захисту; налагодження системи охорони праці на виробництві.

З початком етапу економічного зростання в нашій країні набувають першочерговості завдання реалізації запропонованих заходів щодо вдосконалення системи формування й використання людського капіталу, оскільки він є не просто джерелом економічних можливостей, а й обумовлює дієздатність економіки на всіх рівнях.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Тертична Л. І. Деякі аспекти адаптації підприємств та їх трудових колективів до ринкових умов // Придніпровський науковий вісник. Економіка. – № 117 (184). – грудень 1998. – С.64-70.
2. Тертична Л. Роль держави у зростанні соціально-економічної ефективності людського капіталу // Вісник УАДУ. – 2001. – № 3. – С. 152-162.
3. Тертична Л. І. Реформування соціальної сфери як чинник зростання соціально-економічної ефективності людського капіталу // Історія народного господарства та економічної думки України. Між від. зб. наук. праць. – Випуск 33-34. – Київ, 2002. – С. 33-41.
4. Тертична Л. І. Соціально-економічні реформи та розвиток інтелектуальної складової людського капіталу // Історія народного господарства та економічної думки України. Між від. зб. наук. праць. – Випуск 35-36. – Київ, 2003. – С. 38-47.
5. Грішнова О., Тертична Л. Економічна природа і значення категорії людський капітал // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7. – С. 33-37. (0,8 д. а. – здобувачу належить 0,5 д. а.). Особистий внесок: подальший розвиток трактування економічного змісту категорії людський капітал.
6. Грішнова О. А., Тертична Л. І. Макроекономічна ефективність людського капіталу в Україні // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 2004. – Вип. 19. – С.15-23. (0,8 д. а. – здобувачу належить 0,5 д. а.). Особистий внесок: проаналізовано ефективність використання сукупного людського капіталу, в т. ч. за активом «вища професійна освіта» в 2000-2003 рр.

Матеріали наукових конференцій:

7. Тертична Л. І. Нові мотиваційні механізми до праці в умовах перехідної економіки // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф.: В 2 т. – К.: Мінпраці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – Т. 2. – С. 160-168.
8. Тертычная Л. И. Тенденции развития ресурсного потенциала Украины при переходе к рыночной экономике // Рыночная экономика и стратегия безопасного развития личности. Сборник статей междунар. науч.-практ. конф. – СПб.: Секретариат Совета Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ, 2000. – С. 100-105.
9. Тертична Л. І. Теорії мотивації праці як фактор економічного зростання в Україні // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання): Матеріали міжнар. наук.-метод. конф. 26-27

- квітня 2000 р. / Відп. ред.: І. Й. Малий, Н. О. Титаренко. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 152-154.
10. Тертична Л. І. Людський капітал та його роль в економічному зростанні Донецького регіону // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15-16 травня 2001 року). – К.: КНУ, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Ніка-Центр, 2001. – С. 109-110.
 11. Тертична Л. І. Пріоритетні напрями формування й використання людського капіталу в Україні // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці. – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (13-14 травня 2004 року). – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 66-67.
 12. Тертична Л. І. Регіональна інноваційна політика у сфері формування людського капіталу // Інноваційний розвиток економіки регіону: Зб.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: РВК НГУ, 2004. – С. 45.

АНОТАЦІЯ

Тертична Л. І. Соціально-економічна ефективність людського капіталу України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2004.

У дисертаційній роботі сформульовані основні підходи до визначення категорії соціально-економічна ефективність людського капіталу, що характеризують це поняття на різних економічних рівнях аналізу та на різних етапах обороту людського капіталу. Виявлено закономірності формування основних активів людського капіталу за рахунок інвестицій, вдосконалено та систематизовано методологічні й методичні підходи до оцінювання економічної ефективності інвестиційних проектів, адаптовано їх для оцінювання соціально-економічної ефективності людського капіталу. Розроблена система показників оцінювання величини людського капіталу на мікроекономічному рівні, адаптована до вітчизняної статистичної бази.

Визначено пріоритетні завдання вдосконалення формування людського капіталу, теоретично обґрунтовано та розроблено пріоритетні напрями ефективного його використання.

Ключові слова: людський капітал; ефективність формування людського капіталу; ефективність використання людського капіталу; соціально-економічна ефективність людського капіталу.

АННОТАЦИЯ

Тертычная Л. И. Социально-экономическая эффективность человеческого капитала Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2004.

В диссертационной осуществлено решение научно-прикладной проблемы, состоящей в дальнейшем развитии теоретико-методологических основ исследования социально-экономической эффективности человеческого капитала в Украине.

Процесс формирования человеческого капитала рассматривается как подсистема системы его воспроизводства, как процесс приобретения, обновления и использования производительных характеристик человека, с которыми он функционирует в общественном производстве. Воспроизводство человеческого капитала, как определённая системная целостность, включает процессы его формирования, использования и распределения в диалектическом единстве.

Автором сформулированы основные подходы к определению категории социально-экономическая эффективность человеческого капитала, которые характеризуют это понятие на разных экономических уровнях анализа (макро- и микроэкономическом) и на разных этапах оборота человеческого капитала (эффективность формирования и эффективность использования). Выявлены закономерности формирования основных активов человеческого капитала за счёт инвестиций, усовершенствованы, систематизированы и адаптированы для оценивания социально-экономической эффективности человеческого капитала методологические и методические подходы к оцениванию экономической эффективности инвестиционных проектов.

На основе авторских методологических подходов проведены расчёты показателей экономической эффективности человеческого капитала Украины на макроуровне по активу «высшее образование» за 2000-2002 гг. Доказана высокая эффективность и обоснована приоритетность инвестиций в человеческий капитал.

Разработана система показателей оценивания величины человеческого капитала на микроэкономическом уровне, адаптированная к отечественной статистической базе.

Проблема повышения эффективности человеческого капитала исследована как система с двух блоков задач: 1) усовершенствование формирования человеческого капитала Украины; 2) оптимизация использования человеческих ресурсов в сфере труда.

Определены приоритетные направления государственной политики усовершенствования формирования человеческого капитала, в частности:

возрастающие государственные инвестиции в образование и профессиональную подготовку; стимулирование предпринимателей и граждан к инвестированию в человеческий капитал; обеспечение тесной взаимосвязи между качеством рабочей силы и уровнем доходов; повышение спроса на высококвалифицированную рабочую силу; формирование в общественном сознании положительного имиджа образованности и профессионализма; реформирование систем образования и профессиональной подготовки с целью повышения их эффективности.

Теоретически обоснованы и разработаны приоритетные направления повышения эффективности использования человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал; эффективность формирования человеческого капитала; эффективность использования человеческого капитала; социально-экономическая эффективность человеческого капитала.

ANNOTATION

Tertichna L. I. Social and economic effectiveness of the human capital of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Economics specialization 08.09.01 – Demography, Labor Economics. Social Economics and Politics.

The Institute of Demography and Social Researches of the Ukrainian National Academy of Sciences, Kiev, 2004.

The basic approaches to the definition of the category of socio-economic efficiency of the human capital are formulated in the present scientific research work. The approaches characterize this concept on different economic levels of the analysis and at different stages of the human capital turn-over. The regularity of forming the basic assets of the human capital at the expense of investments is revealed. Methodological and methodical approaches to the estimation of the economic efficiency of investment projects are improved, systematized and adapted for the estimation of the socio-economic effectiveness of the human capital. The system of the estimation parameters of the human capital value on the microeconomic level is developed and adapted to the home statistic base.

The prior problems of improvement the forming human capital are determined. The prior directions of the organizational and economic mechanism of human capital effective use are theoretically grounded and developed.

Keywords: human capital; efficiency of forming the human capital; efficiency of the human capital usage; social and economic effectiveness of the human capital.